

EMINESCU ÎN LIMBA ITALIANĂ

DE

ȘT. CUCIUREANU

Acum două zeci și cinci de ani, când s-a împlinit jumătate de veac de la moartea lui Eminescu, publicațiile literare din acea vreme au răspuns inegal și sporadic cul-tului general pentru poet. Oficialitatea nu s-a zmulș din sterilitatea preocupărilor zil-nice pentru a comemora o dată istorică, slăvind cum trebuia, amintirea celui care „cu gândiri și cu imagini” domina inima națiunii, uimind pe cei ce i-au cercetat scrisul, pămînteni și străini laolaltă.

În toul apatiei instituțiilor și a delăsării oamenilor de litere au apărut totuși manifestări ca de pildă aceea a revistei „Convorbiri literare”. „Convorbirile” și-au făcut datoria alcătuiind un tom de aproape o mie de pagini, cu colaborări diverse, în care cercetătorul de azi poate culege date utile căutării sale. Însuși autorul artico-lului de față reține din acel volum comemorativ o serie de informații utilizate aici.

Față de știrile apărute în 1939 în „Convorbiri literare” în legătură cu primele traduceri italiene din Eminescu, nu cunoaștem ca în cei două zeci și cinci de ani, trecuți de atunci, să fi apărut date noi. Reluăm așadar mai întii informația veche, intervenind cu aprecieri impuse de apariția unor noi traduceri italiene.

Primul translator italian al lui Eminescu este Marco Antonio Canini. Unul dintre „cei mai bizari reprezentanți ai Risorgimentului italian în străinătate”¹, ne-a cunoscut țara și limba și, întors în Italia, a fost „preocupat de răspindirea cunoștin-țelor despre romîni”². A ambiționat, printre altele, la titlul de poet. Colecția de poezii originale, cu titlul *Amore e dolore*, ni-l infățișează în adevăr ca pe un om cu posibilități, însă Canini rămîne ancorat în idealul artistic al unei epoci depășite. Pe lingă aceasta spiritul său neastîmpărat, refractar căutării formale, nu s-a putut realiza în scrieri elaborate atent, în timp.

Mai curînd decît prin poezia proprie Canini rămîne printr-o vastă antologie de poezii de dragoste³, adunate și traduse, la bătrînete, dintr-un număr mare de limbi

¹ N. Iorga, *Un pensatore politico all'epoca del Risorgimento*, București, 1938. Citat și în *Istoria romînilor prin călători*, precum și în *Cîteva știri nouă la Istoria romînilor*.

² Cf. Al. Marcu, *Romanticii italieni și romîni*.

³ *Il libro dell'amore*, în mai multe volume.

străine, printre care și limba noastră. În primul volum al antologiei⁴ figurează Heliade Rădulescu, apreciat ca fiind cel mai de seamă poet român, apoi Alexandrescu, Alecsandri și alții, nu însă Eminescu. Autorul se scuză în prefață că n-a tradus mai mult din rominește, din lipsă de cărți. Cu volumul al doilea⁵ asistăm la prima tălmăcire italiană, după câte știm, a unei poezii din Eminescu și aceasta este sonetul *Sunt ani la mijloc*. În următoarele volume⁶ apar sonetul *Cind însuși glasul și Dorința*.

Nu vom face o analiză amănunțită a acestor prime versiuni italiene din Eminescu, ci ne vom mărgini la o evaluare sumară. În prealabil ne gândim la felul în care se poate întâmpla ca un nume oarecare să fie reținut de posteritate printr-o apropiere atât de fortuită ca aceea a lui Canini, astăzi în Italia ca și necunoscut, de poetul pe care nu-l bănuia a fi pentru români, în anumite privințe, ceea ce Dante înseamnă pentru italieni.

Sunt ani la mijloc face parte din mănunchiul de sonete în care poetul ca într-o „dulce evlavie” invocă imaginea iubitei de altă dată. În cele patru strofe plutește o aură nostalgică, amintitoare a celor mai pure creații similare dantești și petrarchești. Atât ca atmosferă cât și ca tehnică Eminescu apare creatorul absolut al acestui tip de sonet în literatura română. Lui Canini, ca italian, i-a venit lesne să readucă, așa spune la izvorul prim, ideea și intonația sonetului, atât de italian prin el însuși. Din păcate transpunerea sa rămâne la această „calificare”. Traducătorul reține, în mare, conținutul strofelor dar îl trece prea liber în tiparul propriu, în așa fel încît, dacă cititorul, mai ales italian, simte efectiv melancolia originalului, el pierde multe tonuri prețioase care, apoi, se încheagă la Eminescu într-o chemare cu semnificații adânci și delicate. De pildă Eminescu începe:

*Sunt ani la mijloc și-ncă mulți vor trece
Din ceasul sint în care ne-ntîlnirăm,
Dar tot mereu gîndesc cum ne iubirăm,
Minune cu ochi mari și mînă rece,*

iar Canini, desinvolt și strîns de cerințele prozodice, preschimbă „ceasul sfînt al întîlnirii” dintîi cu cele ale întrevederilor repetate, adăugînd categorica declarație din versul al treilea, și nereușînd în traducerea „minunii” prin o *donna* (Dante spune asemănător cu Eminescu: *E par che 'sia una cosa venuta / Dal cielo in terra a miracol mostrare*):

*Il tempo m'ha involato la santa ora
In cui scorgeati: son que'di lontani.
Pure a te con amor io penso ognora,
O donna che hai grandi occhi e fredde mani.*

Cu omiteri, adăogiri și modificări mai mult sau mai puțin esențiale rezolvă Canini și celelalte două traduceri. Fără îndoială imaginea poetului român este serios rețușată în cele trei piese *d'amore* ale lui Canini. Vina o poartă întîi de toate traducătorul, apoi epoca în care a trăit, în fine Eminescu însuși. Primul, fiindcă a lucrat fără migala cuvenită, deși nu lipsit de talent, a doua fiindcă nu delimita riguros, cum se obișnuiește astăzi, munca traducătorului, iar Eminescu, după mărturisirea italienilor înșiși, este foarte greu „vai! ca și imposibil” de tradus. Ne place să adăugăm totuși

⁴ Apărut la Veneția, 1885.

⁵ Veneția, 1887, p. 94.

⁶ Veneția, 1888, p. 118 și Veneția, 1890, p. 227.

certificatului dat traducătorului un text de epocă. În „Universul” din 30.V.1886 i se adresa lui Canini, pentru traduceri apărute pînă atunci, următorul omagiu: „Trebuie să fim recunoscători marelui filoromin, să arătăm că prețuim frumoasele sentimente pe care nu a încetat niciodată să le nutrească pentru națiunea noastră, și să-i mulțumim pentru grija sa de a face să se cunoască pretutindeni unde se vorbește sau se citește limba italiană producțiunile literaturii noastre”.

Merite deosebite pentru difuzarea literaturii romine în Italia și, prin limba italiană, în alte țări europene, a avut, la vremea sa, Pier Emilio Bosi. Autor a două volume de poezii ostășești, în felul lui Déroulède, cu care a și ținut corespondență, militar de carieră, Bosi a fost un excelent traducător din romină, franceză, spaniolă. A învățat limba romină ca autodidact după gramatica lui Romeo Lovera, despre care vorbim mai încolo, completînd ulterior opusculul acela într-o încercare proprie, rămasă inedită. În 1901 a venit la București unde a ținut o conferință la Ateneu pe care a publicat-o în Italia sub titlul *Italia e Romania*. La Salerno, unde a murit, autorul acestor rinduri i-a cunoscut biblioteca romînească alcătuită din peste o sută de volume de literatură, istorie ș.a., cercetîndu-i corespondența cu literați și oameni de cultură romini, italieni și din alte țări. În afară de conferința amintită, Bosi a intenționat să publice o antologie a literaturii romine, alcătuită din traduceri apărute între 1905—1907, în revista florentină „Nuova rassegna di letterature moderne”, unde ținea rubrica romină. Antologia, pe care o intitulase *Fiori rumeni*, împreună cu gramatica romină, ambele nepublicate, se află în posesiunea subsemnatului. Mai amintim aici că scriitorul s-a străduit spre sfîrșitul vieții să înființeze în cadrul Institutului Oriental din Neapole un curs de limba romină, intenție în care n-a reușit.

În cei doi ani de colaborare la „Nuova rassegna” a tradus din diferiți autori romini, proză și poezie, fără a vădi, trebuie să recunoaștem, un discernămint critic și istoric deosebit. Pe lîngă lipsa de orientare Bosi s-a dovedit prea subiectiv în aprecierea unor scriitori pomeniți astăzi în istoriile literare doar în înșirui cu valoare documentară. Pe de altă parte, în acea vreme, Bosi putea fi derutat chiar de unii literați romini. Cu el sîntem însă departe de Canini în privința conștiințozității lucrului și calității traducerilor. Înainte de a le analiza se cade să subliniem faptul important că lui Bosi îi datorăm cea dintîi prezentare italiană a lui Eminescu. Această se intruchipă inițial din prefața ediției Maiorescu, dar sînt utilizate și alte izvoare. Poetul român este pomenit de mai multe ori în paginile revistei florentine, însă articolul rezumativ de care vorbim apare în numărul 20 (1906). Se redau aici în linii mari viața și opera poetului, rostindu-se adevăruri ca acesta:

Eminescu este „astăzi, poetul cel mai prețuit, cel mai studiat de tinerimea atrasă totdeauna de poezii durerii, de poezii care au lăsat în versurile lor fărîme de suflet și lacrimi nestinse”, iar în opera lui Eminescu se oglindesc adînc întîmplările amare ale existenței sale. În scurta-i viață, continuă autorul, el a desfășurat o muncă „prodigioasă” care este dată ca exemplu poezilor tineri, preocupați mai mult de editor decît de desăvîrșirea operei. Bosi reține, de bună seamă, constatarea altora că „Eminescu a reușit să ridice ziaristica romînească la o înălțime și o noblețe de formă înainte vreme nici măcar tentate”. După paralela cu Leopardi și invocarea lui Schopenhauer, urmează mărturisirea, indecște valabilă și astăzi, a traducătorului:

„Cum aş vrea acum să citez vreunul din versurile sale: fie ele din *Venere* și *Madonă*, din *Luceafărul* sau din *O mamă, dulce mamă!* Însă a le desprinde din întreaga sa lirică îmi pare a fi un sacrilegiu. Voi da în schimb mai încolo cîteva în-

cercări, deși versurile lui Eminescu, așa cum se întâmplă cu poezii de formă desăvârșită, pierd foarte mult prin traducere”.

Poeziile alese de Bosi sînt în numări de patru. Despre a cincea traducere, de care aminteste Ramiro Ortiz în nota bibliografică a volumului său de traduceri a poeziilor lui Eminescu, n-am aflat pînă acum nimic. Tuspătrou urmau să figureze și în proiectata antologie.

Piesele traduse de Bosi sînt *Venere și Madonă, Veneția, Și dacă ramuri și Singurătate*, și apar în „Nuova Rassegna” (1906 și 1907). Conștient de răspunderea sa de interpret în limba proprie a unui poet de talia aceluia pe care îl avea în față, Bosi își îndeplinește dificila misiune, fără a sacrifica substanțial originalul. Practica sa de traducător îi ușurează mult lucrul iar vocația poetică îi îngăduie să realizeze copii prin care cititorul italian poate întui clar arta și suflul liric, eminesciene. *Venere și Madonă*, de pildă, începe astfel:

*Ideal perso nel buio di un mondo omai senz'orma,
Mondo pensante in milli, parlante in versi d'or
Oh! ti vedo, l'ascolto, dolce e tenera forma
Entro un cielo di stelle, pien d'altri Iddii ancor I,*

continuînd pe același ton și ritm pînă la capăt. Prin acel *buio* în loc de *notte* autorul redă integral sensul ideii lui Eminescu din versul inițial:

Ideal pierdut în noaptea unei lumi ce nu mai este.

Versi d'or pentru „poezii”, *tenera* în loc de *giovane*, eventual *giovine* sau altcum, și chiar *forma* pentru „veste” conferă versului italian al lui Bosi un oarecare lustru, traducătorul excelînd în direcția aceasta și în celelalte interpretări. În versul al patrulea ideea lui Eminescu suferă o ușoară deviere și sărăcire expresivă, fapt care în alte locuri se înfățișează cu mult mai reliefat. Pe de altă parte face plăcere cadența, aproape egală cu a originalului, a unor versuri ca acestea, din sonetul *Veneția*:

*Qual cimitero morta è la città
Prete vetusto di vetuste età
San Marco, tetro, mezzanotte batte ..*

*E in voci di sibilla a l'aere statte
Queste, rintocca, sillabe fatali
— „Non rivivono i mortii Ah, è invan, mortali!” —,*

mai puțin vizibila eroare a traducătorului cu *Ah, è invan, mortali!*, mărturisită involuntar în nota cu care însoțește poezia:

„Este acesta unul dintre rarele dar foarte frumoasele sonete ale lui Eminescu și este poate cel mai cunoscut. A-l traduce, vai, e ca și imposibil, mai ales pentru ultimul vers: „Nu-nvie morții — e-n zadar, copile!”, al cărui înțeles ar fi mai precis: *Non rivivono i mortii, fanciulli chē sietē!*, însă în ce privește restul, cred, traducerea nu este trădare”.

Recomandîndu-se de la sine versiunilor în limbi străine, *Singurătatea* poetului român reinvie cu cenușiul ei trist și sub pana lui Pier Emilio Bosi. Dacă n-ar fi fost abaterile *te senso vano dell'arte* (strofa 6), *ecco și pensiero* (strofa 7) și altele, aprobarea cititorului ar fi fost integrală căci iată, de pildă, mersul expeditiv al transpu-nerii italiene:

*Giù, colle cortine abbassate
Io seggo al mio tavol di pino
Vampa il foco nella stufa...
Pensieroso il capo io chino.*

*A nugole, a nugole in mente
Mi van le illusioni — e par suoni
Tra i vecchi muri, qual grillo,
L'eco dei ricordi buoni*

Pe lângă traduceriile, aici sumar prezentate, acest prieten devotat al țării noastre mai publică, în „Nuova Rassegna” (1907), strofa din *Epigonii*, dedicată lui Mureșanu, precum și strofa 15 din *Mortua est*.

Al treilea nume, de care se leagă destinul italian al lui Eminescu, e cel al lui Romeo Lovera. Și acesta își are locul său în istoria raporturilor culturale italo-române. A predat limba română la Universitatea din Torino. Fără să fi fost un învățat, Lovera are meritul de a fi publicat, în cunoscuta editură Hoepli din Milano, prima gramatică italiană a limbii române (1892), apărută apoi în mai multe ediții. Este sigur, după cum am văzut mai sus, că Bosi s-a folosit de ea și a intenționat să o completeze cu cunoștințe proprii. În 1908 Lovera a publicat la Milano opusculul *La letteratura rumena* cu o scurtă creștomatie și un „*dizionario esplicativo*”. În prima ediție a gramaticii el traduce în proză și *dacă ramuri*, reluată cu ușoare modificări în ediția următoare (1906), în care se inserează și o scurtă notă biografică (p. 146) asupra lui Eminescu. În *Letteratura rumena* este prezentată, relativ destul de larg, viața și opera poetului, însoțite de traducerea, — făcută de Bosi dar puțin diferită de cea apărută în revista florentină amintită, — a poeziei *Singurătate*. Cu intervenții și erori urmează *Epigonii*, după care se prezintă mai bine *Venere și Madonă*, *Peste virturi* și o strofă din *Mortua est*, fără ca autorul să denote înclinații vrednice de subliniat, intențiile sale rămânând didactice, așa cum o dovedesc, de exemplu, versurile plate, dispuse după cum urmează:

*E se i rami batton contro i vetri e se i pioppi tremolano, è per avverti in mente,
è perchè tu adagio ti avvicini.*

De la aceste prime tentative trece, după cit ne-am putut informa, un răstimp de tăcere în jurul lui Eminescu pînă cînd strălucirea sa, cu mult dincolo de granițele pămîntului care l-a născut, trezește uimirea profesorului Ramiro Ortiz care, în colaborare cu Enrico Perito de la Istituto Magistrale E. Pimentel—Fonseca din Neapole, publică în revista „*Fanfulla della domenica*” (17 februarie 1917) traducerea unor poezii, incluse ulterior (1927) în volumul de traduceri efectuate de Ortiz singur. Înainte de a ne opri la acestea se cuvine să semnalăm studiul monografic pe care îl dedică lui Eminescu un învățat de talia lui Carlo Tagliavini în revista „*Europa Orientale*” (III, 1923, nr. IX—XI). *Michele Eminescu* (I. L'uomo — II. L'opera — III. Bibliografia) al profesorului Tagliavini înseamnă prima contribuție italiană științifică, asupra poetului român, constituind sub toate raporturile o bază solidă de plecare pentru cunoașterea lui Eminescu în Italia și adăugînd, cum știm cu toții, încă un titlu la meritele însemnate, pe plan literar și lingvistic, în relațiile dintre țara noastră și Italia, ale profesorului C. Tagliavini de la Universitatea din Padova. Cercetătorul va reține, desigur, pătrunderea și simțul literar al autorului traducerilor din monografia amintită care, deși nu au alt scop decît să illustreze expunerea, se impun prin calități expresive deosebite.

În 1927 apare așadar prima prezentare, în volum, a poeziei lui Eminescu în Italia. Ea se datorește fostului profesor de limba și literatura italiană la București, Ramiro Ortiz, a.î. filolog și istoric literar care ne-a cunoscut bine țara și cultura, lăsând la moarte sa multe regrete din partea rominilor. *Mihail Eminescu, Poesie, prima versione italiana dal testo rumeno*, cu introducere, bibliografie, note și portretul lui Eminescu tinăr, este cea dintâi carte de vizită cu care opera sa se recomandă italienilor. Apărută în editura Sansoni din Florența, cartea cuprinde un studiu temeinic informat asupra operei și vieții poetului. Creația acestuia descurajează pe critic, situându-l pe o poziție ca aceasta:

Măreția lui Eminescu sparge „comodele cutiuțe ale unei anumite critici”. „Numai un De Sanctis sau un Renato Serra, mai mult poate acesta... ar putea să se încerce” în analiza artei eminesciene, căci el are nevoie de un spirit de critic-poet în care să-și regăsească ecou și viață acea poezie infinit dulce și sugestivă, delicată, aerică, al cărei farmec constă mai mult în sentimentele sugerate de versurile incredibil armonioase și muzicale decât în ceea ce realmente spun” (p. LXII).

Lucrarea lui Ortiz a fost primită la vremea sa de critica noastră îndeobște cu entuziasm. Printre cei care au criticat-o se înscrie, cu mult prea tranșant, prof. Leca Morariu⁷. Ironic, de o causticitate înveninată, dur în expresie, eminescologul român depășește în general adevărul, socot, din motivul că, pătruns ca atîta lume de farmecul poeziei lui Eminescu, pe care îl cercetează și îl descoperă în multe contribuții, scapă din vedere faptul simplu dar esențial că una este creatorul și alta copia în altă limbă, italiana rămînînd din mai multe motive mai puțin adecvată transunerii liricii eminesciene.

Oricum ar fi, aprecieri ca „traduttore — traditore”, „record al decepției” (p. 5), „proză grunzuroasă” (p. 7), „dezolant pustiu” (p. 10), pe lingă că trec dincolo de adevăr, arată că pornesc dintr-un sentiment mărturisit, față de „acel cenaclu — Lovinescu, în care traducerea italiană a lui Eminescu, săvîrșită de R. Ortiz, a fost atît de lărmuitor sărbătorită” (p. 19). În schimb observațiile și rectificările lui Morariu la studiul introductiv al lui Ortiz rămîn valabile⁸.

Măsura unei judecăți obiective asupra lucrării s-a impus și de data aceasta cu trecerea anilor. Intenția lui Ortiz a fost de a îmbrăca atent în haină literară italiană conținutul poetic, mai mult decît de a se încerca într-o imitație plină de greutate, calitatea primă a traducerii rămînînd fidelitatea față de fond⁹.

Pe de altă parte criticii, inclusiv Leca Morariu, sint de acord în a evalua rezultatele fericite la care s-a ajuns în partea finală a traducerii Ortiz, unde acesta colaborează cu E. Perito la transpunerea în „grațioase versuri italiene” a 13 poezii. Abreviînd discuția, citez paralel, spre documentare directă, două strofe:

Ortiz:

*Così fresca rassomigli
Al fiore bianco del ciliegio,
E quale un angelo fra gli uomini
Sulla mia strada apparì
(Atît de fragedă)*

Pieni di sonno gli uccellini

Ortiz — Perito:

*Così florida, tu pari
Del ciliegio il niveo fiore
E sul mio cammino apparì
Qual celeste abitatore.*

Sonnoletti gli uccelletti

⁷ Eminescu în italienește I (sic) Extras din Buletinul „Mihail Eminescu”, VI, 1935.

⁸ Vezi de pildă p. 10, 11, 18, 19.

⁹ Petru Iroaie, *Eminescu și Italia*, în „Conv. lit.”, 1939, p. 1112—1113.

*Al nidi si raccolgono
Si nascondono fra i rami...
Buona notte!*

(Somnoroase păsărele)

*Vanno ai nidi, a schiera a schiera
Si nascondon tra i rametti:
Buona sera!*

La cunoașterea lui Eminescu în Italia contribuie și N. Iorga. În același an cu publicarea tălmăcirii lui Ortiz, apare (în editura Hoepli din Milano) conferința despre Eminescu a istoricului român¹⁰. Eminescolog și el, evocator talentat și stihuitor el însuși, conferențiarul își reazimă expunerea pe 5 traduceri integrale și 16 parțiale din poeziile aceluia pe care-l prezenta italienilor, în limba lor. Lăudabil și în același timp semnificativ este faptul că traducătorul menține ritmul originalului, deoarece „quel ritmo... è più che parte integrante, parte essenziale di ogni opera poetica”. Transpunerile sale, interesante, pot oferi prilej de meditare asupra felului în care este posibil un Eminescu în limbi străine.

Cuprindem aici în prezentarea noastră cronologică alte trei nume. Ajutat de Ortiz și de Leca Morăriu, Francesco Politi reușește să reediteze un Eminescu de o fidelitate admirabilă. Informația noastră reducându-se pentru moment la cele scrise de Iroaie în contribuția amintită, ne limităm să reproducem, după același izvor, strofele inițiale din *Mai am un singur dor*:

*Nè più sospiro ancor,
Se non di esalare
Col giorno che tacito muor
Sull'orlo del mare*

*Che il sonno mi sia leno,
Le selve vicine;
E le onde senza confine
E plaghe di cielo sereno*

Mortua est, De cite ori, iubito... și Kamadeva solicită muza lui Enzo Loreti, căruia îi datorăm printre altele un foarte bun manual bilingv de italiană. Și prof. Loreti a cunoscut foarte bine limba română, având prin aceasta drumul deschis pentru înțelegerea lui Eminescu. Tustrele poeziile se publică în „Convorbiri literare” (1939). Dacă prima este redată în vers liber, ultimile două constituie realizări prozodice valoroase, în care Eminescu apare cu orchestrația sa insinuantă, în felul următor:

*Ogni qualvolta, amata, di noi due mi rimembra
Dinanzi a me un oceano di ghiaccio apparir sembra*

(De cite ori, iubito...)

*Per guarir l'animo mio
Coi dolori di chi ama,
Invocai nel sonno Kama
Kamadeva, indico dio.*

(Kamadeva)

În aceeași formă artistică apar traduceri ale unui alt italian, familiarizat și el cu limba română. Observăm cu acest prilej că în bună măsură Bosi și mai cu seamă Perito, Politi și Loreti îl premerg pe Raffaele Amici, fără ca în jurul lor să se fi făcut prea mult zgomot, evidențindu-se calitatea versiunilor efectuate de ei într-o formă demnă de Eminescu. Și cel din urmă, trăind câțiva ani în țara noastră, a intrat

¹⁰ N. Iorga, *Conferenze italiane sulla nazione romana*.

în orbita atracției eminesciene intuind cu precizie geniul poetului român. Cele câteva traduceri ale lui ar putea alcătui, împreună cu ale precedesorilor, acum amintiți, o remarcabilă antologie a unui Eminescu destul de autentic, în limba italiană. Iată de pildă, cite ceva, din versurile fin lucrate, ale lui Amici. *Scrisoarea III* începe astfel:

*Un Sultan di quei ch'han regno sov' un popol qualsisia,
Che pur essi mutan patria col mular la masseria,
Sulla terra con la destra per cuscino si dormiva;
Però l'occhio chiuso fuori, nell'interno si ravviva:
Vede come giù dal cielo scivolando va la luna
Ed a lui si fa vicina trasformata in vergin bruna...*

continuând cu același ton și cadență eminesciană pînă la sfîrșit. Nu ne putem reține de a nu reproduce scînteietoarele replici dintre sol, apoi Mircea, și Sultan:

Baiazette, lui squadrandò, con disprezzo gli domanda

— „Che vuoi tu?” —

— „Noi? Buona pace! Poi, se non vi fa piacere,

Il mio Sire il gran Sultano bramerebbe di vedere

Ad un cenno si fa largo, ver la tenda ecco venire

Un Vegliardo schietto schietto nel parlare e nel vestire”...

— „Tu sei Mircea?” —

— „Sì, Sultano!” —

— „Son venuto acchè m'inchini,

Se non vuoi che la corona ti transmuti con gli spini”.—

Traducerile lui Amici au apărut în „Convorbiri literare” (nr. 7—8, 9—10, din 1943).

În 1941 „l'ardua impresa” a unei masive tălmăciri a poeziei lui Eminescu revine lui Umberto Cianciolo. Profesor de limbă și literatură italiană la universitățile din București și Cluj, după o scurtă ședere în țara noastră, Cianciolo a învățat lesne limba română (ca pregătire este romanist, elev al lui Giulio Bertoni) și, curajos dar profund conștient de aspra întreprindere, s-a decis să ofere italienilor un al doilea volum Eminescu, după cel al lui Ortiz. Cartea sa, intitulată *Poesie scelte di Mihai Eminescu*, prezintă o Introducere bazată pe informație amplă, caracterizîndu-se prin acuitate analitică, și considerații întemeiate pe izvoare de prima mînă precum studiile acad. G. Călinescu, D. Caracostea, I. E. Torouțiu, Buletinul „Mihai Eminescu”, edițiile acad. Perpessicius, D. Murărașu, C. Botez și altele, nelipsind informația italiană prin Ortiz, Tagliavini, Bertoni, la care se adaugă L. Găldi, P. Iroaie și alții. Acest studiu introductiv a apărut apoi în extras în traducere românească.

Volumul s-a publicat sub auspiciile Institutului de filologie romanică de la Universitatea din Roma, adresîndu-se în special studenților și cadrelor didactice de la filologia romanică, fapt pentru care s-a dat, paralel cu traducerea italiană, textul românesc. Ieșit în editura Societății tipografice modenese, reproduce inițial sculptura lui O. Han, după masca mortuară a poetului. Autorul indică principalele surse bibliografice iar la sfîrșit se rezervă un număr de 15 pagini de note privitoare la textul celor 22 poezii traduse și la alte probleme legate de el.

Intenția inițială a lui Cianciolo, de a pune la îndemîna studenților italieni textul românesc al unui poet de valoarea lui Eminescu, în scopul de a le înlesni studiul limbii române, o intenție așadar didactică, s-a concretizat într-o tălmăcire fidelă, însă consecvent bogată în soluții stilistice de un rafinament ce ține în bună parte de experiența și sensibilitatea unui adevărat poet. Dacă unii recenzenți români au

rămas prea puțin simțitori la aceste însușiri, situația se explică și prin faptul că traducerea în discuție s-a făcut în proză. Uneori criticii, ca și în cazul lui Ortiz, au fost subiectivi sau prea puțin prieteni cu resursele limbii italiene. Ne referim mai ales la recenzentul din „Dacoromania” (X, II, 1943), căruia i-a răspuns I. E. Torouțiu în „Convorbiri literare” (LXXVI, 9—10, 1943, p. 694—698), discuție la care a participat și autorul acestui articol, după ce regretatul D. Popovici, cu știința și spiritul obiectiv cu care era inzestrat, spusese adevărul¹¹. În urma confruntărilor respective versiunea prof. Cianciolo a fost apărută de obiecțiuni vădit nedrepte.

În *Antologia italiană a poeziei românești*, de la începuturi și pînă în prezent, apărută acum un an în Italia, fiind prefațată de poetul Salvatore Quasimodo, autorii ei Mario de Micheli și Dragoș Vrinceanu traduc 12 poezii din Eminescu. Observînd în treacăt că poate acestuia i se cuvenea mai mult spațiu, atît în studiul respectiv cît și prin poezii, notăm rezultatul pozitiv al acestei fructuoase colaborări, recunoscut în presa noastră și cea italiană, chiar dacă autorii au folosit versul liber. Faptul le-a prilejuit pe de o parte observarea atentă a ideii, pe de alta alegerea termenului „ce exprimă adevărul”. Susținem afirmația cu soluții ca acestea:

*Quando non c'era la morte e nulla era immortale,
Neppeure il seme di luce che genera la vita,
Quando non c'era né oggi né domani, né ieri, né sempre,
Perché il tutto era uno e l'uno era il tutto,
Quando la terra, il cielo, l'aria e l'universo
Appartenevano a ciò che non ha esistenza,
Allora tu solo esistevi. Così io mi domando:
Chi è dunque il Dio che i nostri cuori adorano prostratti?*
(Rugăciunea unui dac).

Figurează în *Antologie* poeziile: *Împărat și proletar*, *Rugăciunea unui dac*, *De cite ori, iubito...*, *La steaua*, *De-aș avea*, *Ce te legeni*, *Pe aceeași ulicioară*, *Luceafărul Criticilor mei*, *De-oi adormi*, *Seara pe deal*, *Trăcut-au anii*.

În 1964, prin grija Comitetului național pentru comemorarea a 75 ani de la moartea lui Eminescu, a Uniunii scriitorilor din R.P.R. și a Editurii „Meridiane” din București, apare într-un elegant volumaș, prefațat de Mihai Beniuc, *Luceafărul*, în limbile rusă, germană și italiană. Autorii traducerii italiene sînt Mario de Micheli și Dragoș Vrinceanu. Aceiași doi colaboratori selectaseră, cum am văzut, un număr de douăsprezece poezii din Eminescu, inclusiv *Luceafărul* pentru pomenita *Antologie italiană a poeziei românești*.

Fantastica alegorie a antinomieii tragice dintre teluric și nemuritor își imprimă forța artistică chiar și în versul străin, lipsit de ritmul originalului, dar care vrea să-l sugereze. Pentru convingere să se compare aceste două versiuni:

*„O sanfter Stern, an einem Strahl / Lass dich, Herniederschweben,
Dring in mein Haus und Herz zumal, / Erleuchte mir mein Leben!”*
(de Alfred Margul-Sperber) și
— *Oh, scendi carezzevole astro, / scivolando lungo il tuo raggio,
entra nella mia casa, entra nell'anima mia, / e rischiarami la vita!*

Traducătorii redau sensul și aleg cu grijă expresia, dar în același timp trec, uneori, pare-mi-se prea lesne prin text: „Ci voi să mă deslege” = *ma io saprò liberarmi*; „N-oi merge niciodată” = *ma io non posso seguirti*; „Pierind mai multe

¹¹ Cfr. D. Popovici, *Studii literare*, I, 1942.

zile" = e ha spento la sua luce; "...să nu mai stai / Pe gânduri totdeauna" = *Che tu non sia sempre cruciata*; „Și ochii tăi nemișcători / Sub ochii mei rămâie...” = *I tuoi occhi immobili / sono più in basso dei miei*; apoi „Și-n treacă o cuprinse lin / Într-un ungher degrabă” = *E mentre passa, senza rumore, / in un angolo in fretta la spinge* (poate *stringe*?) ș. a.

Realizare meritorie într-un cuvânt, răspunzând țelului propus, de tălmăcire liberă, cu rezonanțe eminesciene, perceptibile, versiunea constituie o bază temeinică pentru o eventuală deplină elaborare poetică. Pentru moment ea înseamnă încă o contribuție la cunoașterea lui Eminescu în țara care adesea i-a chemat gândul.

Cu prilejul aniversării a 75 de ani de la moartea lui Eminescu Italia aduce, în 1964, memoriei marelui poet și în același timp culturii noastre un valoros omagiu. Este meritul excepțional al profesorului Mario Ruffini, titularul catedrei de limba și literatura română de la Universitatea din Torino, de a fi comemorat evenimentul printr-un volum destinat să coincidă cu împlinirea centenarului introducerii învățămîntului limbii române la Universitatea din Torino, dată rememorată în cadru festiv atât la Torino cit și la București.

Prof. Mario Ruffini este un vechi prieten al țării și un temeinic cunoscător al culturii noastre. Ajunge să ilustrăm aici numele său amintind dintre numeroasele-i contribuții importanta monografie, apărută cu ani în urmă, *La Scuola latinista transilvana*. La munca sa asiduă în ogrorul literelor noastre se adaugă acum traducerea poeziilor de dragoste ale lui Eminescu. Volumul apare la Torino. Cu el editorul Vincenzo Bona reia tradiția inaugurată de părintele său de a oferi italienilor, de anul nou, „o prețioasă și rară carte”, tipărită în condiții tehnice și artistice excepționale. În prefața semnată de editor se cuprinde și această mărturisire: „Am gândit că era de datoria mea să dau tiparului același volum pe care îl alesese deja și-l îngrijise personal tatăl meu, pentru a nu lipsi prietenii săi și ai mei de paginile pasionate, umane, îndurerate ale autorului „Luceafărului”. Cum se obișnuiește la publicarea operelor rare, editorul a decis tipărirea unui număr limitat de exemplare, ilustrate cu multă artă și sentiment de Maria Carla Prette. Avem în față unul din aceste exemplare.

Poesie d'amore ale lui Eminescu, traduse de Ruffini, apar cu textul românesc paralel. Incluse în jumătatea a doua a cărții, textele originale sînt de un real serviciu italienilor care învață limba română, mai ales studenților de la filologia romanică. Procedînd astfel Ruffini repetă experiența din 1941 a conaționalului Umberto Ciancio, pe care de altfel îl citează la locul respectiv, cu aprecierea pozitivă cuvenită.

Introducerea profesorului Mario Ruffini stă alături și în unele privințe depășește prezentările similare anterioare. Buzuindu-se ca și predecesorii săi imediați pe surse sigure, ea prilejuiește cititorului posibilitatea de a aprecia maniera savantă a criticului, de a supune unei analize sistematice și multilaterale lirica de iubire a lui Eminescu, în geneza, dezvoltarea și desăvîrșirea ei artistică în asemenea forme, în-cît prof. Ruffini recunoaște din pîn drepturile la universalitate ale poetului român.

Este neîndoios că cele 92 *poesie d'amore* au pretins traducătorului o muncă grea, după cum însuși mărturisește: „Mi-au cerut multe neliniști, multă trudă, răzgîndiri, descurajări, reluări”, putînd să încheie pe bună dreptate, ca într-un fel de catarză antică „personal, sint mulțumit”, lăsînd totuși criticii dreptul de a judeca lucrarea înfăptuită.

Fără a pretinde acest drept, înainte de a putea întreprinde o analiză paralelă temeinică, putem totuși de pe acum concluda cu siguranță că truda autorului s-a încheiat cu bine. La aceasta au contribuit cunoștințele amănunțite de romină ale traducătorului, colocviul său de atîția ani, cînd însingurat, cînd în prezența comentatorilor și natural, a predecesorilor italieni, precum și a multor eminescologi romîni și străîni, cu poetul. Traducătorului i se cuvin apoi cuvinte de laudă cu atît mai mult cu cît în acest prim volum¹² a fost atacat, în italiană, cel mai delicat sector al creației eminesciene, poezia lirică.

N-am putea încheia mai potrivit cele spuse mai sus decît invocînd autoritatea în materie a lui G. Călinescu:

„O plăcere și o surpriză este pentru mine versiunea în limba italiană a lui Eminescu” datorată profesorului Mario Ruffini din Torino (*Poesie d'amore*). De la traducerea regretatului meu profesor Ramiro Ortiz, care era o faptă de pură dragoste pentru România, prof. Mario Ruffini face un salt considerabil. Și lucru notabil, translatorul nu e poet, traduce literal, însă cu o intuiție uimitoare a tonului eminescian” care „trece inalterat în versiune”, exemplificîndu-se în continuare prin strofe „interpretate cu inteligentă nuditate și fără contorsiuni prosodice”. Se relevă o singură interpretare discutabilă a traducătorului precum și o simplă inadvertență de informație în Introducere¹³.

În articolul nostru ne-am ocupat de traducătorii lui Eminescu, fără să fi avut deocamdată putința să urmărim exemplificările italiene din studiul prof. Gino Lupi (din „Europa orientale”, 1943), înglobînd 45 pagini + 2 de bibliografie, nici din acela, monumental, de Rosa Del Conte, *Eminescu o dell'Assoluto* (Colecția „Studi e Testi”, 1943), apărut sub auspiciile Institutului de filologie romanică de la Universitatea din Roma, cuprinzînd 480 pagini, după cum ne-a lipsit versiunea *Lucafărului* de Mina Boschi, apărută în timpul războiului în „Rassegna Italo-Romena”. Semnalîndu-le doar, aici, sîntem hotărîți ca într-un apropiat viitor să reușim a le consulta.

Chiar cu aceste lipsuri momentane sperăm că cititorul și-a format din prezentul articol o idee istorică și critică asupra traducerilor italiene din Eminescu, de la primele modeste încercări și pînă la ultimele remarcabile realizări, în volum, ale lui Ortiz, Cianciolo și Ruffini, urcîndu-se neîntrerupt treaptă de treaptă spre imaginea tot mai adecvată a înaltei culmi a artei poetice romînești, Eminescu, astăzi destul de cunoscut și prețuit în Italia.

¹² Aflăm cu plăcere din revista „Secolul XX” (6, 1964, p. 61) că prof. Ruffini va continua munca de traducere din Eminescu.

¹³ Acad. G. Călinescu. *O traducere italiană din M. Eminescu*, în „Contemporanul”, nr. 23, iunie 1964.